

Володимир Окаринський

**“ЕМІР” ВАЦЛАВ РЖЕВУСЬКИЙ (ЖЕВУСЬКИЙ) (1784–1831) НА
ТЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ
(ДО 180-РІЧЧЯ ЗАГИБЕЛІ)**

У статті розглянуто постать Вацлава Ржевуського, одного з найвідоміших героїв Романтизму в Польщі, мандрівника, сходознавця, провідної постаті нонконформістського козакофільського руху, який був тісно пов'язаний із Україною, і тому заслуговує на повернення у контекст вітчизняної історії.

Ключові слова: граф Вацлав (Венцеслав) Северин Ржевуський (Жевуський), емір Тадж-ель-Фахр Абд-ель-Нішан, “отаман Ревуха – Золотая Борода”, Романтизм, орієнталізм, козакофільство, нонконформізм.

Час-від-часу в історичній науці, значно частіше в культурно-мистецькому житті проявляється зацікавлення знаковими або ж “культовими” постатями. Ними є видатні люди, які жили на переломі різних періодів чи епох. Це складні, роздвоєні, трагічно розколені особистості, що своїм життям постійно шукали гармонії і часто її не знаходили. Не зрозумілі більшістю сучасників (за винятком певної нетривалої, здебільша суто регіональної, й часто скандальної популярності), вони по смерті, породжували культ, наслідування, ставали легендою. Такими людьми у світовій історії були Піфагор, Сократ, філософи-кініки, зокрема Діоген, Франсуа Війон, Джордано Бруно, Персі Бісі Шеллі, поети-бітники, Ернесто Че Гевара. А в українській історії до таких постатей належать Данило Братковський, Григорій Сковорода, Панько Куліш, Михайль Семенко, Нестор Махно, Василь Стус, Грицько Чубай та інші. Але це найвідоміші постаті, які знаходили визнання переважно по смерті, навіть були включені до класичного канону культури, а були й менш знані, герої невеликих спільнот, течій чи рухів, бунтарі, засновники стилів. Це й “красунчик” Джордж Браммел – законодавець стилю денді або “король балагулів” Антін Шашкевич. Багато з таких наших краян залишаються незрозумілими і маловідомими досі. Та й упадає в око їх виразні “нетутешність”, відірваність, елітарність, або ж опозиційність, бунтарство, маргінальність, альтернативність, нонконформізм.

Представлений у цій статті герой формувався ще в добу Просвітництва і класицизму, зокрема перебував під впливом ідей Ж.-Ж. Руссо. Однак, він уже й був однією з постатей, що формували новий культурно-історичний стиль – Романтизму. Він став прикладом для наслідування романтиками-козакофілами, а згодом, певною мірою, й хлопоманами. У літературі він став одним з найбільш популярних героїв Романтизму в польській поезії. Про нього складені пісні як про “Ревуху”, його знають як Еміра Тадж-ель-Фахра Абд-ель-Нішана. Це розповідь про мандрівника, орієнталіста, коняра, поета, художника, музиканта, борця за державне відродження Речі Посполитої, українофіла. Того, хто вмів жити цікаво, ще за життя заживши слави непередбачуваного дивака, великого оригінала й авантюриста, що вмів кардинально змінювати своє життя, поєднував у собі ідентичності поляка, бедуїна та українця, але не був сприйнятим у середовищі, з якого вийшов – шляхти.

Ми намагатимемося розглянути таку постать – Вацлава Ржевуського – у контексті Романтизму як широкого культурного руху, а також альтернативної суспільної інтелектуально-артистичної течії, зокрема із його яскравими рисами орієнталізмом, а в українському й польському контексті – козакофільством і українофільством. Не лише

яскрава особистість, одинак-дивак, не зрозумілий соціумом, людина “не свого” часу чи місця, а й законодавець чи репрезентант певного стилю, напрямку, руху. Він був головним і найбільш послідовним представником присутніх у тогочасному суспільстві орієнталізму та захоплення кіньми. Крім того, за нашим припущенням, зустріч Вацлава Ржевуського із Тимком Падуррою, а ширше – шляхетського козакофільства, вкупі з тугою за старою шляхетською вольницею – ідеалізованою Річчю Посполитою, із літературою “української школи”, – породило феномен польсько-українського козакофільства. До того ж саме В. Ржевуський поєднував у собі різні вияви як європейського, так і польського й українського Романтизму. Саме він був одним із головних “законодавців” романтичного стилю в Україні першої третини ХІХ століття. Отже співвідношення В. Ржевуського із Романтизмом, з’ясування місця і ролі цієї постаті в українському суспільстві “романтичної” доби є метою цієї статті. Визначення ступеня наукового осмислення життєдіяльності В. Ржевуського в контексті запропонованої в статті теми; характеристика його спадщини, зокрема літературної творчості; наскільки він поєднував у собі характерні риси цього культурного стилю і своєї епохи (у літературно-мистецьких вподобаннях, світогляді, зовнішньому вигляді, звичках тощо) і наскільки вибивався поза ці взірці; наскільки наш герой усвідомлював себе як романтик і його безпосереднє ставлення до Романтизму; з’ясування авторитетів, що впливали на В. Ржевуського, а також його вплив на соціум, визначення його оточення й кола спілкування; виявлення рис цієї особистості, які зробили з нього культову постать (ікону) Романтизму в Польщі і є головними завданнями нашої статті. Цього досягаємо, спираючись на літературу та доступні джерела, в тому числі й архівні. Не ставимо а ціл висвітлити докладно життєпис В. Ржевуського, його перебіг нас цікавить як факти, що показують світогляд цього героя, його *habitus*, стиль і таке інше – наскільки він відповідав образу романтика.

Історіографія В. Ржевуського (Жевуського) є досить скупою. В українській науці його олітературену біографію, у вигляді історико-художнього есею, створив, а разом змалював психологічний портрет цієї постаті, непересічний український письменник В. Домонтович (він же вчений-історик та літературознавець Віктор Петров) [5]. Однак, у есеї є деякі неточності: арабізоване ім’я В. Ржевуського подане як “Тадж-ель-Фатер”, а Кременець (Крем’янець) автор послідовно і помилково називає “Кам’янець” (можливо, це редакційні помилки). Та й у назві есею досить недбало використано цитату з пісні Г. Відорта про “Ревуху”. Більш повно висвітлили постать В. Ржевуського польські автори, літературознавці та історики-аматори. Одним із найбільш ретельних досліджень, яке до того ж вийшло найшвидше у цьому шерегу, була праця польського літератора й критика Люциана Семеньського [28]. До головних заслуг цього автора належить те, що він на основі рукописів проаналізував твори еміра В. Ржевуського та людей його оточення, а один із творів Я. Комарницького навів повністю. Іншим таким автором був польсько-український історик-краєзнавець Антоній Йосиф (Юзеф) Ролле, що доповнив і уточнив дослідження Л. Семеньського [26]. Праця А. Ю. Ролле, за браком наукових досліджень, досі значною мірою не втратила своєї актуальності. Найбільш цінною є культурологічно-історична розвідка про В. Ржевуського польського автора Александра Піскора [25] (одне з можливих джерел В. Петрова) у статті “Невільник знаку”, а також у відомій книжці “*Siedem ekscelencji i jedna dama*”, де один розділ присвячено В. Ржевуському.

У останні роки спостерігається нове наукове осмислення життя В. Ржевуського. Переважно це розвідки/статті, пов’язані із орієнталізмом, романтизмом, конярством, етнографією. Нові можливості досліджень у країнах Заходу відкрилися у зв’язку із публікацією та науковим опрацюванням рукописних щоденників подорожі на Схід В. Ржевуського. Доказом цього є стаття Бернадет Лізе “Арабські коні Неджда і системи східних рас у манускрипті Вацлава Северина Ржевуського” [20].

Невеличку розвідку присвячену В. Ржевуському здійснив арабський дослідник Ахмед Назмі [31]. Вона цікава поглядом “з другої сторони”, із арабського Сходу, на польсько-українського шляхтянина. Як ілюстрацію до статті вміщено неідентифікований портрет

чоловіка, можливо В. Ржевуського. У контексті музичного життя Волині дослідила композиторську творчість В. Ржевуського у кременецький період тамтешня дослідниця Оксана Дедю [4]. Образ В. Ржевуського в літературі та мистецтві, зокрема в орієнталістичному дискурсі, досліджував польський автор Ян К. Островський [22].

Цінні відомості про окремі прояви життя В. Ржевуського протягом усього часу досліджень здобули або наново критично осмислили й узагальнили фахівці різних галузей. Так, у контексті гіпології (конярства), зокрема селекції арабських скаунів, розглянула постать В. Ржевуського польська авторка І. Павелец-Завадзька [24].

Гуманітарії різних спеціалізацій також висвітлювали окремі аспекти життя й діяльності В. Ржевуського дотично, у проблематиках своїх дискурсів. Так, у контексті причетності до культурного осередку XVIII–XIX ст. Пулави Чарторийських і висвітлення характеристики польських археологів і орієнталістів, постаті В. Ржевуського, в порівнянні із Яном Потоцьким, торкнувся й Людвік Дембіцький [15, с. 17–19].

У контексті досліджень польсько-шляхетського українофільства і козакофільства, зокрема критичних оглядів ідей та діяльності Тимка Падур(ри) і М. Чайковського, розглянув постать В. Ржевуського та його оточення польський історик Францішек Равіта-Гавронський [10]. Крізь призму дослідження українського музичного інструмента торбана і співців Г., Ф. і К. Відортів, торкався образу В. Ржевуського український фольклорист Олександр Русов [11]. Із музичного боку характеризував пісні, присвячені Ревусі видатний український композитор Микола Лисенко [8]. У контексті “української школи” в польській літературі, зокрема того ж Т. Падурі, згадував про В. Ржевуського і дослідник польсько-українських культурних зв’язків Володимир Гнатюк із Житомира, що працював у 20–30-х роках минулого століття [2; 3]. Загалом же, для осягнення такої багатогранної постаті як В. Ржевуський потрібне поєднання зусиль дослідників різних галузей.

Традиційно великий обсяг літератури в Польщі присвячено антицарському повстанню 1830–1831 рр. Чи не першою була праця Ф. Вротновського, яка базувалася на свідченнях учасників повстання. В останні роки суттєво конкретизувала інформацію про участь В. Ржевуського у повстанні на Україні в 1831 р. праця Даріуша Остаповіча “Boreml 1831” [21].

Низка текстів, присвячених постаті В. Ржевуського, вийшла у популярній формі. Так написана невелика книжка відомого художника Леона Каплінського “Емір Ржевуський” [18]. Популярну повість “Емір Ржевуський” написав польський письменник Ян Бжоза (вийшла у 1969 р.) [13]. В останні роки в науково-популярному стилі про “Еміра” писав Роман Панкевич [23]. В такому ж ключі написав статтю про В. Ржевуського у місцевій пресі автор цієї статті [9]. Популяризаційні пасажі про Ревуху містили статті відомих українських публіцистів М. Стріхи та М. Слабошпицького.

Джерела дослідження про В. Ржевуського є незбалансованими: вітчизняному досліднику переважно недоступні документи, на які посилаються польські автори. Та все ж у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України зберігається колекція документів із зібрань Оссолінеума, які залишилися по еміру Вацлаві Ржевуському. Серед них не лише листи до В. Ржевуського, а й рукописи його літературних творів. На нашу думку можливо серед них і рукопис поеми В. Ржевуського “Оксана” та інших літературних творів [1, арк. 99–112].

Брак документальних джерел зумовлює те, що головними писемними свідченнями історичного життєпису В. Ржевуського для нас є свідчення сучасників та дослідження польських істориків, які стосуються різних аспектів, зокрема т. зв. Листопадового повстання 1830–1831 рр. на українських землях (зокрема т. зв. подільсько-українського повстання 1831 р.). Серед спогадів важливе місце посідають “Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu” відомого ботаніка А. Анджейовського, що висвітлив подробиці перебування В. Ржевуського у Кременці 1810-х років [12]. Суперечливість мемуарної літератури підтверджують спогади, що стосуються участі В. Ржевуського у антицарському повстанні на Поділлі 1831 р. і обставинам його загибелі під час нього. Це зокрема спомини Александра Єловіцького [17] і

“записки” Міхала Чайковського [7]. Другий прямо чи непрямо полемізує із А. Словіцьким щодо обставин загибелі В. Ржевуського. Критикували ці відомості й вищеназвані Л. Семєньський та А. Ю. Ролле. Подібні неоднозначні оцінки щодо обставин загибелі В. Ржевуського мала й праця Фелікса Вротновського “Повстання на Волині, Поділлі й Україні в 1831 році...”, що ґрунтувалася на даних керівників та учасників повстання [30]. Її заперечував уже інший повстанець М. Будзинський у примітках до своєї поеми про В. Ржевуського [14, с. 87]. Цінною стороною згаданих мемуарів є те, що вони ілюструють ставлення сучасників до Еміра.

Проливає світло на життєпис В. Ржевуського щоденник його подорожей на Схід французькою мовою із авторськими ілюстраціями, який був перевиданий у Парижі в 2003 р. (*Impressions D'Orient Et D'Arabie: Un Cavalier Polonais Chez Les Bedouins, 1817–1819*) (Враження Сходу і Аравії: Польський вершник серед бедуїнів) [27]. Рукопис передавали з рук в руки, поки в 1927 р. він не був куплений для Національної бібліотеки у Варшаві, де пильно оберігався і дійшов до наших днів (до 1945 р. його бачило всього 9 осіб). Текст, написаний хаотично, без ідеї, змішуючи опис бедуїнського життя і звичаїв зі спостереженнями за кінями, що не втратили гіпнологічної вартості. Твір можливо позначений і фантазією автора. Однак безцінними є близько 400 авторських ілюстрацій В. Ржевуського, виконаних аквареллю в реалістичній манері, зокрема сцени з життя бедуїнів, предмети побуту, зброя, карти, тварини і, звичайно, коні [24; 25]. Також може допомогти з'ясувати орієнтальні зацікавлення В. Ржевуського й зміст журналу “*Fundgruben des Orients*”, що видавався за його фінансової допомоги.

Як згадано вище, образ В. Ржевуського знайшов втілення в художній літературі, головню романтичній. Ці твори передають мітичний образ, що почав складатися одразу по смерті цієї людини. “Емір” змальований у творах “Фарис” Адама Міцкевича, “Дума про Вацлава Ржевуського” Юліуша Словацького, трьох думах Вінцентія Поля (в тому числі “Гетьман Золотобородий”), поемах М. Будзинського [14] і Подлевського [26, с. 162–163], а також у повісті історика Ф. Равіти-Гавронського (Ст. Вігури) [29] й нарисі “Стадо Еміра” письменниці З. Коссак-Щуцької [див.: 23]. Та ці тексти хіба свідчать про образ “еміра-Ревухи” в історичній пам'яті. Зокрема вони й фіксують різні легенди, пов'язані з В. Ржевуським.

Вацлав Ржевуський (“Емір”). Дереворит роботи Александра Регульського, очевидно з давнішого живописного портрета.

Твори, написані про В. Ржевуського за його життя Тимком Падурою, Яном Комарницьким і Грегором Відортом більш-менш відображають справжні події. Деякі з них дійшли як пісні і були записані від торбаніста і внука їх співавтора Ф. К. Відорта (див. додатки до статті – *В. О.*). Образ Еміра-Фариса знайшов втілення і в творах художників Юліуша і Войцеха Коссаків, Петра Міхаловського, Януарія Суходольського, Александра Регульського та інших. Із портретних зображень очевидно найбільш відповідають дійсності тогочасні портрет В. Ржевуського пензля Александра Орловського і арабська літографія, а також малюнки, в тому числі акварельні й графічні автопортрети, із рукопису подорожніх нотаток (щоденників) самого В. Ржевуського. Отже, відомості про В. Ржевуського часто доволі приблизні та фантастичні, як фантастичним і екзотичним було його життя. У цьому постать В. Ржевуського була втіленням духу і стилю Романтизму.

Довгий час загальноприйнято було вважати, що Вацлав Ржевуський (згідно української та російської традицій написання. Більш правильно – Жевуський – *В. О.*) народився бл. 1785 р., за уточненими даними 15 грудня 1784 р. у Львові в родині, яка дала Речі Посполитій трьох підряд коронних гетьманів (прадід, дід і батько) і зробила протягом XVIII ст. блискучу кар'єру. Цей рід

вважався інтелектом Речі Посполитої. Володіння останнього коронного (за іншими даними – польного) гетьмана графа Северина Ржевуського (батька Вацлава) простягалися на Волині й Поділлі, включаючи місто Старокостянтинів, 10 містечок, 116 сіл і 30 тисяч душ кріпаків. Ржевуські мали свої володіння на Поділлі, зокрема на теперішніх Хмельниччині, Тернопільщині, Вінничині, Одещині. У часи розподілів шляхетської республіки Речі Посполитої, володіння С. Ржевуського опинилися у двох державах (подібно як і в Потоцьких): під владою російського царя на Волині (Ковельський і Старокостянтинівський ключі) та під владою австрійських цісарів Габсбургів у Галичині [11, с. 368]. У ті часи, коли Річ Посполита втрачала свою державність, С. Ржевуський, висловився на користь цариці Катерини і зрікся старої шляхетської республіки: “Нема Речі Посполитої, тепер іншим монархам вірно служити мусимо” [25, с. 5]. Потім він надіслав цариці листа із докорами, за що був висміяний в Петербурзі та виїхав до Відня. Поляки також відвернулися від нього. Саме тому єдина батькова турбота – син Вацлав зростав у розкішному палаці у Відні в товаристві німців і французів, спочатку не знаючи польської мови [26, с. 167–170].

Необхідно зробити заувагу щодо імені графа. Традиційно у польських джерелах його називають Вацлав (Wacław). У німецькомовних чи франкомовних текстах він сам та його сучасники подавали ім'я як Wenceslas. В арабських країнах граф називав свій титул та ім'я як емір Тадж-ель-Фахр, тобто “вінчаний славою”, що є точним перекладом імені Венцеслав. За тим же підходом Абд-ель-Нішан (з араб. – Золотобородий) є калькою із польського Rzewuski (Жевускі, що українською традиційно передають як Ржевуський). Імовірно припустити, що у період свого козакофільства, тобто у останні роки життя, коли В. Ржевуський став “отаманом Ревухою”, його ім'я могло бути українізоване ним самим та його оточенням як “Венжик” або ж “Венцеслав” (сучасний літературний відповідник – В'ячеслав). Цікаво, що російською мовою ім'я графа іноді передавалося як Венчеслав [1, арк. 63].

Після навчання юнак вступив до гусарського полку Кінмаєра, став вправним вершником, досконало оволодів зброєю. Уже в ті часи Вацлав почав вивчати арабську мову. Зацікавив його Сходом ще у 1797 р. його дядько Ян Потоцький¹, відомий археолог і дослідник старожитностей, письменник, який бував у Єгипті, Тунісі й Марокко. Очевидно, що В. Ржевуський мав авантюрну, спраглу до пригод, мрійливу вдачу і саме тому напевно прочитав роман свого дядька Яна Потоцького “Рукопис, знайдений у Сарагосі”. Услід за тим, під впливом розповідей Я. Потоцького він захопився Сходом [25, с. 5].

Захоплений юнак налагодив зв'язки з іншими дослідниками Сходу, з яких найбільший вплив на нього мав Юліус Кляпрот, дослідник східних народів, зокрема їх міграцій (до того ж Ю. Кляпрот був зобов'язаний Я. Потоцькому сприянням у науці). Іншим авторитетом у сходознавстві для В. Ржевуського був орієталіст, археолог Йозеф Гаммер, барон де Пургшталь, майбутній президент австрійської Академії наук, який здійснив дволітню експедицію на Ніл. Вацлав Ржевуський матеріально допоміг Й. Гаммеру видавати один із перших наукових сходознавчих журналів “Die Fundgruben des Orients (Mines d'Orient)” (Скарби Сходу), що протягом 1810–1819 рр. склав шість товстих томів. Молодий граф успішно студіював східні мови і філософію, став визнаним фахівцем арабського конярства. Його стайні славилися на весь Відень. Ржевуський став членом кількох Академій наук [26, с. 174–177].

1805 року Вацлав одружився на Розалії Любомирській, доньці київського каштеляна, мати якої була приятелькою Марії Антуанетти і загинула на гільйотині під час Великої французької революції (майбутня дружина В. Ржевуського, тоді малолітня дитина, дивом врятувалася) [26, с. 170–171]. Розалія, що була вихована у Парижі, марила спогадами придворного життя і не поділяла орієталістичних захоплень свого мужа. Отже їх шлюб

¹ Див.: Окаринський В. Граф Ян Потоцький (1761–1815): постать в контексті вітчизняної та світової історії та культури (до 250-ліття від дня народження) / Володимир Окаринський // Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – С. 230–245.

радше був не з любові, а вигідною угодою двох родин. Вацлав отримав від батька Підгірці з відреставрованим замком, Саврань на Брацлавщині (Балтського повіту, тепер Одеська область), а також село Кузьмин Старокостянтинівського повіту (тепер Красилівський район Хмельницької області), де мешкала молода пара. На своє утримання молоді отримали річну пенсію в сто тисяч польських злотих. Молодий граф як ротмістр змушений був брати участь у битві під Асперном 1809 р. проти Наполеона, хоч і симпатизував йому. В цьому його республіканські погляди були протилежними до монархічних дужининих.

Згодом, аби відвернути сина від захоплення Сходом, батьки відрядили його до подільських маєтків. Молода дружина народила графові двох дітей – Леона (1808) і Каліксту (1810), але так і не зрозуміла захоплення чоловіка. Згодом подружжя взаємно збайдужіло, хоч формально не розійшлося [26, с. 179–180].

Старий граф Северин Ржевуський помер у 1811 р., і щоб сплатити “віденські” борги, вдова почала розпродувати маєтності, а дружина Вацлава виїхала на постійне проживання до своїх родинних маєтків. Вацлав натомість пішов з війська і влаштував собі резиденції в Панівцях (тепер Борщівський район Тернопільської області), у Саврані та в Кузьміні, що межували з маєтностями Потоцьких, Сангушків і Браницьких, які розводили арабських коней. Очевидно під впливом їх гіпологічних (конярських) зацікавлень орієнталізм В. Ржевуського отримав певне спрямування. Крім того, в Савраню, де молодий граф уперше побачив степ, зародилося його козакування [26, с. 178].

Та ще більше у цей час В. Ржевуський захопився ідеями просвітителя Тадеуша Чацького, засновника і куратора Кременецького ліцею. Після спільного перебування в галицькому маєтку Мальчевських у містечку Тарноруді (Скалатського повіту, тепер – с. Підволочиського району Тернопільської обл. і Волочиського району Хмельницької обл.), що належала тоді до Тарнопольського краю у складі Росії (1809–1815), Т. Чацький і В. Ржевуський заприятельювалися. А з осені 1812 р. стали нерозлучними супутниками уже в Кременці. Молодий граф В. Ржевуський претендував і на роль куратора (візитатора) цього закладу після несподіваної смерті Т. Чацького, але перевагу було надано графу Філіпу Плятеру. Стосунки В. Ржевуського із Ф. Плятером не склалися. “Буфером” між цими протилежностями, який гадував можливий конфлікт, був ще за свого життя Т. Чацький. Мабуть він хотів залучити обох ексцентриків до життя Волинського ліцею, та не встиг. Якесь певне амплуа В. Ржевуський не отримав, але перейнятий просвітницькими ідеями Чацького він діяв на власний розсуд, аби прислужитися людськості і краю, однак діяв приватно і приховано. Але й після відходу Т. Чацького В. Ржевуський залишався підкреслено гречним щодо Ф. Плятера [12, с. 198–199].

Викладачі Кременецького ліцею та мешканці містечка (чимало зі шляхти) таким запам’ятали графа Ржевуського, якому було близько 28 років. З Анджейовського: “Мало хто знав добре його наміри. Але хто його пізнав, високо цінував його характер. Не був він однак без “але”. Орієнталізм був його манією. Арабський одяг, арабське прив’язання до коней, арабські вправи, суворий спосіб життя, були дивацтвом [ексцентричністю], навіть смішним; але при стількох чудових якостях, інтелектуальному багатстві це дивацтво в’януло в очах людей, які мають серце і бачать серце. Дотримання звичаїв, високий музичний талант, чудовий дар перекладу рідною та чужими мовами робили графа приємним і бажаним у кожному товаристві. Графа хвалили й критикували в салонному світі, але обожнювали бідні й пригноблені, шанували вчені і добре мислячі” [12, с. 199].

Літератор А. Піскор, а вслід за ним В. Петров вважали, що В. Ржевуський, у Кременці був лідером “золотої” шляхетської молоді, гарцював на конях, багато і охоче бився на поєдинках, “звертав голови” місцевим красуням тощо. У вільний час займався музичною творчістю і музикував, добре грав на фортепіано й співав. Під час відвідин Кременця тодішньою європейською знаменитістю італійською оперною співачкою Анджелікою Каталані В. Ржевуський, за браком відповідного співака, співав разом із нею на сцені дуети [25, с. 5].

Такий погляд не цілком поділяли сучасники В. Ржевуського, що змалювали дещо по-іншому кременецький побут графа. Його всюди радо приймали й поводився він завжди в межах пристойної гідності. Як одружений В. Ржевуський не був об'єктом марень для матерів, які мали доньок “на виданню” і тому був значно більш розкутий у стосунках із домами, до котрих навідувався. Та граф обертався не лише у аристократичних колах, так само милими були для нього дома кількох професорів ліцею. Кіньми приваблював до себе й учнів, яких на спеціальних заняттях навчав мистецтву обходження з кіньми. У вільний час, із дозволу керівництва ліцею, з учнями відбував далекі поїздки за місто, де навчав їх тонкощів уживання коня в гонитвах й інших прийомах. Молодь полюбила графа, але ця прихильність поєднувалася з повагою, до чого їх “весела, але поважна чемність графа надихала” [12, с. 200]. Граф жив у своїм домі скромно, рідко коли даючи звані обіди. Увесь двір його складав лише один секретар Родаковський. Однак щоденно при домі В. Ржевуського харчувалося 12–15 найбідніших учнів, вказаних префектом ліцею. Родаковський займався також їхнім гардеробом. Однак ніхто, крім префекта Яркового, який дав графові слово мовчати, не знав про шляхетні і щедрі вчинки В. Ржевуського [12, с. 200–201].

Мемуарист Стецький так описав останній рік побуту В. Ржевуського в Кременці: “Бачили Вацлава Ржевуського, який їв і спав при арабських конях, поводився по-турецьки, читав Коран, стіни арабською в'яззю пописав, тільки водою і файкою гостей частував, на круту Замкову гору верхи виїжджав, і намалювавши трикутник на земній кулі, він марно запитував учених, які народи тут у III столітті християнської ери кочували, тим часом кидав списа, складав арії і заглядав до пуляреса, де поруч із мініатюрою дружини тримав мініатюру своєї кобили” [цит. за: 26, с. 193].

Графа часто довго не бачили в домах, у яких він бував. Якось кременецький маршалок Юзеф Джевецький, з Ф. Плятером та Ф. Мальчевським, боячись, що В. Ржевуський захворів, провідали його. Вони потрапили на репетицію щойно написаного хорového твору Вацлава Жевуського “Реквієм”, написаного на смерть Тадеуша Чацького для хорového виконання. На репетиції були відомі тогочасні музиканти Ленц, Штейн, Добровольський, Таборовський, Стефанський. Твір був з успіхом виконаний на церемонії поховання Т. Чацького. Однак після цього В. Ржевуський був уже на певній дистанції від закладу й невдовзі покинув Кременець. Згодом він ще не раз приїжджав до міста у супроводі своїх надвірних козаків, аби взяти участь у публічних екзаменах. І незмінно допомагав бідним учням [12, с. 202, 205–206].

Переїнятий просвітницькими ідеями і прагнучи ширити просвіту В. Ржевуський навіть відкрив у Саврані школу для молокан-росіян, яка щоправда недовго протрималася [11, с. 368; 26, с. 191–192]. Також В. Ржевуський, як і Ф. Плятер, дав кошти на влаштування експедицій відомому ботаніку А. Анджейовському, що протягом 1816–1818 рр. досліджував Поділля і побережжя Дністра. Із маєтку В. Ржевуського у Саврані вчений влаштовував екскурсії в Балту і аж до Чорного моря та Ягорлика, найбільш віддаленого у південно-східного пункту Подільської губернії за 160 верст від Одеси [26, с. 196].

Поступово граф охолов до просвітницьких проєктів, а також у нього визріли й свої наукові зацікавлення. Він захопився природничими науками, арабсько-турецькою філологією та філософією, а найбільше гіпнологією. З цього зародилася його ідея покращити існуючі в Європі породи коней, за допомогою допровадження туди чистокровних арабських скакунів-когайлянів.

Було в цьому проєкті щось авантюрне. Романтичний відтінок мало й поєднання з наукою не конче наукових парадигм, занадто сміливих гіпотез. Нібито на підставі арабських джерел В. Ржевуський з'ясував питання походження польської шляхти, та й своєї власної генеалогії. Він стверджував, що шляхта – нащадок чотирьох арабських племен, які дві тисячі років тому вийшли з гір Неджду в Аравії і помандрували на північ, у Європу. Що ж до себе, то Вацлав Ржевуський вважав, що він прямий нащадок королеви Пальміри Зенобії [5, с. 381; 25, с. 5]. Під цим оглядом, гадаємо, В. Ржевуський був справдешнім романтиком (тут можна згадати про численні містифікації, які характерні для історії та літератури доби Романтизму).

Мабуть важливу роль у зацікавленні арабським Сходом відіграло захоплення В. Ржевуського філософськими ідеями Жан-Жака Руссо, зокрема повернення до природи. У простому житті бедуїнів він бачив втечу від шкідливих впливів цивілізації, гармонію, повернення до природного стану. Серед них В. Ржевуський бачив можливість спробувати життя “на лоні природи” [25, с. 5].

У 1815 р. Вацлав Ржевуський розпочав підготовку експедиції на Схід. Під час Віденського конгресу з’являвся верхи на чудових арабських скакунах, щоб зацікавити сильних світу метою подорожі – пошуку й закупівлі найкращих арабських коней для покращення кінних порід у Європі. Ця ідея не знайшла підтримки під час конгресу, а на В. Ржевуського дивилися як на дивака [26, с. 194–195]. Однак королева Вюртемберзька, сестра імператора Олександра I, як і він сам, що була прихильницею розведення коней-когайлянів, підтримала Ржевуського в його намірах виїзду на Схід та придбання коней. Для графа ця подорож була заповітною мрією всього життя. Щоб підсилити цікавість до своєї експедиції, граф надав їй вигляду дипломатичної місії. У цьому йому посприяд російський посол у Туреччині Строганов, який допоміг йому виробити відповідні дозволи від турецької влади та нав’язати контакти із Сирією. Іншими замовниками коней В. Ржевуського стали султан Османської імперії або великий візир Дервіх-баша та кілька польських магнатів [25, с. 5–6]. У часі підготовки до подорожі В. Ржевуський знову зблизився з дружиною, яка народила йому ще двох синів [23].

У 1817 р. Вацлав у супроводі восьми надвірних козаків на чолі з Соколом, лікаря Костянтина Хотинецького, скарбника Антонія Закшевського, слуги Мартина, та інших вирушив до Константинополя, а звідти – до Малої Азії та Аравії. Хотинецький, який знав кілька мов, виконував роль секретаря і найближчого помічника [1, арк. 125; 26, с. 198].

Граф найняв російський корабель і відплив у січні 1817 р. до Алеппо. Після прибуття на місце протягом п’яти місяців, в оточенні козаків бродив по містах Сирії і пустелі, пробуджуючи всюди захоплення своїм багатством і екстравагантністю. Потім він ненадовго повернувся до Стамбула, щоб урегулювати фінансові справи, після того він знову з’явився в Сирії, у Алеппо. Там В. Ржевуський заснував свою штаб-квартиру, звідки робив численні експедиції в пустелю [25, с. 5].

**Емір Тадж-ель-Фахр
Абд-ель-Нішан (граф
Вацлав Ржевуський).
Арабська літографія.**

Три роки провів В. Ржевуський на Сході, зокрема відвідав Сирію, Туреччину, Ірак, Ліван, Аравію, – загалом всі країни від Евфрату до Середземного моря, за винятком Ємену [18, с. 10]. Під час першої подорожі з Дамаска переправив королеві Вюртембергу перший табун коней, але вона його вже не дочекалась, померла. Повернувся до Царгорода, звідки невдовзі знову вирушив на Схід. В Аравії досліджував усі способи вирощування арабських коней і їх породи. Одночасно провадив етнографічні та археологічні дослідження, збирав старовинні рукописи, мінерали, а в дарунок для княжни Чарторийської привіз статую Ніуби, знайдену в Пальмірі. Для себе ж діставав усе, що б йому нагадувало згодом пустельне життя: намети, тюрбани, бурнуси, люльки, цибухи, наргіле, сідла тощо [26, с. 199–200; 28, с. 224].

В пустелях серед бедуїнів із ризиком для життя В. Ржевуський придбав 140 чистокровних когайлянів. Для цього йому треба було стати своїм серед тубільців. І це йому блискуче вдалося. Сам В. Ржевуський був високий, ставний, завжди певний себе, до того ж убраний в арабський одяг, запустив золоту бороду, що надавало йому більшої поваги. Він мандрував як блудний рицар у пошуках коней і пригод, мабуть не дарма його А. Міцкевич змалював у образі фариса – ісламського вершника і професійного воїна. Арабські племена він приваблював грошима, оповідями і мужністю. В. Ржевуський добре знав арабську мову (і деякі інші східні мови), приписи Корану, шанував місцеві звичаї і був добрим знавцем коней. Він добре вивчив психологію арабів, що допомагало в купівлі коней, очевидно

використовував різні трюки. Однак, він дуже шанував арабів (очевидно сам став “арабом-бедуїном” ще до поїздки на Схід). Часто приятелював із різними ватажками арабів і укладав з ними наступально-оборонні перемир’я [25, с. 5].

За короткий час “лях золотобородий” став еміром племені Феданів, а потім ще 13 племен, його називали найчастіше Тадж-ель-Фахр (тобто “увінчаний славою” – Венцеслав/Венчислав) Абд-ель-Нішан. Були й інші імена В. Ржевуського, як Арслан-емір, або Абу-Асах (батько лева, тобто Леона) та інші. Його величали еміром, часом шейхом, а іноді й беєм [26, с. 200]. Супутники подорожі В. Ржевуського також прибрали арабізовані імена: лікар К. Хотинецький – Хекім-баша, слуга Матин – Носсер, козак Сокіл – Ханнах і т. д. [25, с. 5].

Ця подорож мала романтичне забарвлення. Так, Емір вірив, що його оберігає приязна зірка Кавкаб. Вона ж урятувала його під час бурі на морі, коли В. Ржевуський плыв на найнятому турецькому кораблі. Капітан та екіпаж були в паніці. Тоді В. Ржевуський взяв командування на себе, наказав розгорнути всі вітрила, і коли корабель став ще більше охоплений штормом, звернувся до моря і вітру, “наказуючи” їм вгамуватися іменем “Предвічного пана двох стихій”. Емір мав на думці, що якщо корабель затоне, то з ним загинуть і всі свідки безрезультатного наказу, але у разі порятунку повсюдно зростатиме віра в надприродну силу Еміра. А йому дуже на цьому залежало, аби такою вірою вразити бедуїнів. І на диво буря вщухла, а чутка про таємну силу Еміра швидко рознеслася по всьому узбережжі. Ця історія показує, що Емір Ржевуський був схильний до різних театральних жестів, які імпонували простим мешканцям пустелі. Ця та інші оповіді барвисто описані самим В. Ржевуським у щоденниках подорожей. Їх стиль також відповідний – поетичний, повний патосу, перебільшення, ефектних зворотів [25, с. 5].

У подорожніх нотатках, у яких В. Ржевуський незмінно писав про себе у третій особі, він оповів також про інші свої романтичні пригоди. Так, після проголошення В. Ржевуського еміром племені Феданів, на його честь емір Душі (Душ-Ібн) влаштував пишну учту, що тривала п’ять днів і на яку прибуло дві тисячі бедуїнів. Прибулому в той час для укладення миру посланцеві племені Атолі В. Ржевуського представили як еміра і шейха арабського, головного вождя тринадцяти союзних племен. Та після того емір Ржевуський, дорогою до Багдаду натрапив на вороже плем’я і був узятий в полон. Дивом врятувавшись, у дальшій дорозі зустрів уже дружного князя і допоміг йому в боротьбі з неприятелями. Після цілоденного бою з ворожим племенем, під покровом ночі союзники дісталися долини Вад-ель-акраб, де було безліч скорпіонів. На сході сонця подорожні супутники рушили далі і невдовзі дісталися в містечко, де князь приймав еміра Тадж-аль-Фахра три дні. Згодом, уже в Тарсусі (Тарсі, тепер – Туреччина, провінція Мерсін) В. Ржевуський скупався у дуже холодній ріці Кіднус (тепер – р. Бердан або Тарсус), після купелі в якій тяжко застудився Александер Македонський [після купання в Тарсусі помер і халіф Аль-Мамун – В. О.], недалеко звідти помер й імператор Фрідріх I Барбаросса. Однак В. Ржевуський вийшов із купелі здоровим.

Важко оцінити ступінь вірогідності всіх описаних В. Ржевуського пригод. Однак вони частково підтверджуються писемними згадками сучасників, зокрема європейських дипломатів у Сирії [25, с. 5].

Себе В. Ржевуський називав “невільником знаку”, під яким уособлювалася таємнича кохана. Зображення цього таємничого символу він усюди малював і поширював; практично на всіх малюнках зі спогадів В. Ржевуського, як авторський знак, фігурує цей символ – “знак Тадмору” [11, с. 370; 27].

“Знак Тадмора” – знак В. Ржевуського, еміра Золотобородого (“*Impressions D’Orient Et D’Arabie...*”, с. 149).

Емір Ржевуський ретельно вивчав східну, зокрема арабську і персько-таджицьку поезію, особливо Сааді, про що свідчать рукописи, вцілілі по смерті В. Ржевуського [1, арк. 36–42]. В Гюлістані (за назвою збірника притч Сааді, що в перекладі з перської означає “сад троянд” – *В. О.*) він збирався відкрити літературний салон, щоб реформувати арабську поезію. Він й сам був автором неримованих поезій, що наслідували арабське віршування.

Також упадав за європейками, що перебували на Сході, зокрема за дружиною французького посла, і часто був ними ошуканий на гроші [25, с. 5–6; 11, с. 370]. Та він тим не переймався. Однак, будучи нарешті наодинці в пустелі й переживаючи великі хвилі свого життя, В. Ржевуський не почувався цілком щасливим. У згоді зі своїм часом він зачитувався “Стражданнями молодого Вертера” Й. Гете й іншими подібними романтичними творами. Тому вимріяв собі якусь кохану, біля ніг якої зложив свої платонічні почуття. Це незважаючи на те, що в Алеппо мав мало не гарем. Отже був Вертером у пустелі. Таємничу кохану він позначив спеціальним символом – “знаком Тадмору”. Свої виправи він присвячував їй, як дамі серця, бедуїнів примушував ушановувати її символ. Він навіть наказав висікти цей знак на поодинокій колоні на руїнах Пальміри. Знак цей він прикріпив на своєму головному уборі, був він і на шаблі Еміра. Саме тоді він прийняв титул абд-ель-нішан – невольник знаку. Нарешті сам змушений був знищити медальйон із таємною коханою, потрапивши до рук ворожого Феданам племені Себаа, що були вахабітами і вважали будь-яке зображення людини ідолопоклонством [25, с. 5–6].

Відбиток романтизму мала зустріч і приязнь В. Ржевуського із леді Естер Стенгоп (*Hester Stanhope, 1776–1839*) – англійкою, що з таких же ексцентрично-літературних мотивів виїхала на Схід і займалася поміж арабів добродійністю. Це була одна з перших жінок-мандрівниць. Вона оселилася у колишньому маронітському монастирі Мар-Еліас, де заснувала невеличку квазі-державу. Серед арабів її величали “Королева Пальміри, султанка Тадмору, Сибілла диких гір”, а називали Малек (ангел). Отже бачимо спільне у цих двох європейцях поміж арабів. Тому природно, що В. Ржевуський, підігравши “колежанці з фаху”, на чолі великої процесії відвідав її. Після початкової недовіри В. Ржевуський завоював її довіру, декілька разів відвідуючи Е. Стенгоп. Востаннє він гостював у неї три тижні. Їй він відкрив і таємницю знаку. Також їй він говорив про якусь (справжню чи вигадану) свою політичну місію і навіть у печерах коло замку, в її володіннях у горах Лівану, сховав якісь таємні папери [25, с. 6].

Перебуваючи в Аравії В. Ржевуський придбав загалом 137 чистокровних арабських скакунів. Велике значення для європейського конярства мало придбання в 1818 р. 8 жеребців і 12 кобил для королеви Вюртенбергу Катерини. Особливо цінними були *Hassfoura, Elkanda, Geyran* і *Kabron*. Нашадки деяких із них живуть досі [24].

Однак, граф був причетний до повстання в Алеппо, яке очолив його приятель Хассан і тому опинився поза законом. Перебуваючи в розшуку він утік із Алеппо, але не міг дістатися до Царгорода кораблем. Тому втікав верхи на кобилі Муфташарах зі своїм слугою, здійснивши в лютому 1820 р. рейд через цілу Малу Азію. Такими чином сповнена небезпек і пригод експедиція добігала кінця. Деякі злигодні трирічної подорожі на Схід були висвітлені у піснях придворного співця Грегора Відорта, який, імовірно, був їх очевидцем, оскільки брав участь із хазяїном у експедиції. Це, зокрема, “Подорож В. Ржевуського” (“Гей, отамане Кирилове...”) [11, с. 375–376].

На Босфорі В. Ржевуський зустрівся з друзями, які допомогли йому потрапити на Поділля. Та важче було з кіньми, більша частина стада якого не була власністю Еміра. У Сирії, відомий банкір Даутц, якому В. Ржевуський був винен багато грошей через суд домігся дозволу забрати за борг коней. Замість Саврані на Поділлі емірове стадо було перевезене в Париж і там виставлене на аукціон. Однак ніхто там не зумів купити коні. Тому банкір погодився забезпечити борг заставою маєтків В. Ржевуського. Таким чином, всього лише рік після повернення зі Сходу, козаки В. Ржевуського доставили коней з Парижа на Поділля [25, с. 6].

Таким чином у квітні 1821 р. на Поділля було доставлено табун із понад 70 коней. Подорож на Схід поставила В. Ржевуського на грань банкрутства. Хоч Емір витратив величезні кошти на придбання коней, він не хотів із ними розлучатися. Порівняно із 30 тисячами “душ” кріпаків, що ними володів батько Еміра С. Ржевуський, Вацлав був власником уже 13 244 селян [21, с. 12]. Мрія про повернення на арабський Схід ставала се більш нездійсненною. Тому він вирішив створити у своїх маєтках Схід в мініатюрі. Можливо В. Ржевуський й не проциндрив усі маєтності, але до цього йшло, бо на свої захоплення коштів він не шкодував.

З того часу і до кінця життя, В. Ржевуський, лиш зрідка виїжджаючи до Львова чи Кременця, постійно проживав у Саврані, що розташовувалася на місці давнього татарського кочовища. Спочатку він жив із кіньми у стайні або в бедуїнському шатрі. Потім взявся за перебудову маєтку. За його задумом, все мало йому нагадувати улюблений Схід: житло по-арабськи, написи з Корану, вирізьблені на камені, табун породистих арабських коней у степу та справжній бедуїн, спеціально запрошений на службу. На голові граф носив білий тюрбан, руку обвивала бурштинова вервиця. Граф мав намір побудувати у містечку мечеть у пам'ять померлого на Сході друга, однак цьому перешкодив місцевий ксьондз Ян Комарницький. Сидячи по-східному, Емір курих тютюн із кальяну, читав Коран. Годинами міг віддаватися хідній аскезі, не пив напоїв, заборонених пророком Мухаммадом, а також дотримувався католицьких та ісламських постів. Також намагався жити життям природної людини, запозичуючи окремі звички від бедуїнів. Так, за обідом ніколи нічого не пив, лише за кілька годин після їжі [25, с. 6; 5, с. 390].

У душі Вацлав залишався, як він казав, бедуїном. Навколишні савранські степи перетворив на штучну арабську пустелю [11, с. 371; 5, с. 389–390]. Посеред пустелі було зроблено рукотворну оазу [25, с. 6]. У Саврані розміщувалася головна частина Емірового стада. Тут він влаштував і знамениті сади на взірць багдадських, разом із величезними теплицями для вирощування рослин із жарких кліматичних зон [16, с. 350].

У Саврані в нього проявилися й нові пристрасні захоплення: східні музика й поезія, а згодом – козацтво. Очевидно не полишав і малярство. Спершу писав французькою мовою, потім взявся віршувати вишуканою польською мовою [28, с. 118]. Серед поезій спершу переважали східні мотиви. В. Ржевуський написав “Арабські мелодії”, серед яких були зокрема такі: “Пустеля Неджду”, “Ранкова пісня бедуїнів-вахабітів”, “Війна вахабітів” і “Неджді-когейляни”. В цій поезії відчутний вплив яничарської музики. Також написав арабську “мелодію” Еміра Тадж-ель-Фахра до Мліхи (красуні). У східних поезіях переважно багато східної пишноти, гіпербол, надмірної драматичності [28, с. 119–121]. Згодом, під впливом грецького анти османського визвольного руху, В. Ржевуський, єдиний в колишній Речі Посполитій, перелив співчуття до боротьби греків у поетичну форму. Бвін створив уже “Грецькі мелодії”, у які входили “Старець на могилі Ахіллеса”, “Дівця Лесбосу”, “Невільник Олімпу”, “Боболіна до дівць Греції”, “Одісей до греків”, “Спів грецький”. Ці твори із закликами до волі уже впадають у надмірну риторичність [28, с. 121–124]. Отже, нічого видатного у поезії В. Ржевуський не створив. За пишнотою свого стилю він не зумів спочатку оцінити поезій А. Міцкевича. Однак, згодом намагався наслідувати Д. Г. Байрона. Парадоксально, але за трибом життя романтик В. Ржевуський, у літературних уподобаннях вважав себе класиком і літературу Романтизму гостро критикував [28, с. 126–127].

Показовим твором у поетичній спадщині В. Ржевуського є епічна поема у двох піснях “Оксана”, в якій у своєрідний спосіб інтерпретовано образ популярної в Європі початку ХІХ ст. грецької героїні Бобеліни (у В. Ржевуського – “Боболіна”). Твір, згідно Люціана Семеньського, має ті ж хиби, що й інші поезії. Поема описує боротьбу греків за незалежність. Під певним оглядом В. Ржевуський наслідував лорда Байрона, однак зміст поеми досить бідний на драматичні ситуації й характери, зате багатий на патетичні випадки про тиранію, скинення ярма тощо. Зміст поеми такий: грецький скиталець прибуває на Поділля, до Савраня і там зустрічає старого, що має доньку Оксану. Вигнанець оповідає, що

він теж мав доньку Оксану, замордовану турками. Подоляк дає йому свою доньку, як знак союзу народів, що люблять свободу. Оксана із названим батьком повертається до Греції, де борється як Боболіна й помирає на руках у Байрона [28, с. 124–125].

Окрім перегуку тематичного із Джорджем Гордоном Байроном В. Ржевуський намагався перекладати деякі його твори [1, арк. 99–112]. Очевидно В. Ржевуський зрозумів невдатність своїх літературних змагань. Усе ж, молоді сучасники В. Ржевуського захоплювалися його поезіями, що були написані неримованим віршем, “повні східного вогню і гарної польської мови”. Словіцький написав, що він теж любив читати ті вірші, а В. Ржевуський любив їх слухати із замруженими очима, щоби більше зосередити увагу на слух, і з сильнішим відчуттям розпізнавати звуки слів і силу мови [17, с. 243]. Однак надалі В. Ржевуський проявив себе як організатор “салону” в Саврані, меценат літературного козакофільства.

За відсутністю бедуїнів, В. Ржевуський бачив природних людей у людях степу, зокрема козаків вважав природними бедуїнами. Саме так трактував своє двірське козацтво. Козаки ж назвали В. Ржевуського “отаман Ревуха – Золотая борода”. Боячись зростання авторитету Ржевуського поміж місцевим населенням, зокрема його популярність між дрібношляхетською молоддю, російський імператор Микола I, очевидно за доносом окремих представників шляхти, що вороже ставилися до В. Ржевуського, наказав йому зголити ознаку нонконформізму – розкішну бороду. Однак, це тільки більше утвердило графову нонконформістську поставу. Зголивши бороду, В. Ржевуський замість арабського бурнусу почав ходити у козацькій свитці. Листи, адресовані графові Вацлаву Ржевуському, не розкриваючи, відсилав назад, дописуючи на конверті: “Туткі в Савраню немає графів Ревуських, тільки є отаман Ревуха, Золотая Борода, а по-арабськи Тадж-ель-Фахр. Графів шукай собі в Чуднові та Погребищах!” [25, с. 6]. Отже, фактично зрікся цього титулу.

Можливо, В. Ржевуського підштовхнуло до українофільства його знайомство із поетом та етнографом

Вацлавом Залеським (Вацлавом з Олеська) у редакції львівського літературного часопису “Rozmaitości” (додаток до “Gazety Lwowskiej”). У “Gazecie Lwowskiej” з’являлися й дописи самого В. Ржевуського, присвячені Е. Стангоп. Можливо, знайомство із В. Залеським розбудило давнє замилювання графа українською народною піснею. Другим джерелом такої метаморфози було знайомство, очевидно у Кременці, із Томашем Падурою, відомим як Тимко Падуро, знаменитим у той час українсько-польським поетом [5, с. 392–394]. Ржевуський брав участь у відомому слов’янському зібранні 1825 р. польського Патріотичного товариства із декабристами, коли Т. Падуро вперше підняв питання існування третього слов’янського народу – українців і відродження козацтва. Це викликало сенсацію серед присутніх, а В. Ржевуський потиснув Т. Падурі руку й обіцяв свою приязнь та допомогу [11, с. 371; 2, с. 134–135].

Можливо В. Ржевуський був знайомий із Т. Падурою й перед цією подією. Однак, не відповідає дійсності легенда про те, що останній перебував із В. Ржевуським у його подорожі на Схід 1817–1820 рр. [10, с. 731]. Тимко Падуро практично переселився у Саврань, на запрошення Еміра, де писав поезії-пісні (“українські думки”) народною мовою. Іншим близьким другом В. Ржевуського у Саврані був місцевий парох, ксьондз Ян Комарницький, канонік кам’янецької капітули і балтський декан, а заразом один із найдотепніших людей свого часу. Він писав гумористичні вірші українською мовою, зокрема про матеріальні злигодні графа [16, с. 350; 28, с. 112–115]. Сам В. Ржевуський, як бачимо вище, теж писав літературні твори.

В. Ржевуський. Автопортрет із подорожнього щоденника “Impressions D’Orient Et D’Arabie...” (с. 103).

Ключова постать цього гуртка Тимко Падура писав вірші-думки про низовиків, окремих героїв із шляхти як Романа з Кошири – польного гетьмана князя Романа Сангушка або наслідував “Чайлд Гарольда” лорда Байрона. Козацький дискурс Т. Падури і був панівним у цьому гурті. Однак козацьку тему в ньому розуміли своєрідно. На думку критично налаштованого до романтиків позитивіста Ф. Равіти-Гавроньського козакофільство В. Ржевуського і його оточення було штучним і неправдивим. Їх уявлення про козацтво не відповідало історичній дійсності. Однак зауважимо, що в тому й суть Романтизму, що не дошукувався історичної відповідності. Козацький дискурс для шляхетських романтиків був тим самим, що й “Схід” для романтиків західноєвропейських – культурним мітом. А міт не може бути історично-об’єктивним. Той же історик вважав, що перебування при дворі В. Ржевуського згубно вплинуло на творчість Т. Падури, бо граф тиснув на нього своїм авторитетом. Падура перетворився на поета-резидента, придворного барда подвигів самого В. Ржевуського або орієнтувався на його запити [10, с. 739].

Разом вони склали пісні та думи українською мовою про козаків, чи то напіввигаданих низовиків, чи то двірських. Ржевуський сам писав музику до них, а співав надвірний торбаніст князя Евстахія Сангушка, виходець із Австрії Грегор Відорт, який теж складав музику. Пісня Я. Комарницького про Кармалюка стала народною, як і деякі пісні про Ревуху. Готові пісні апробувалися на двірських козаках, а їх першими слухачами були слуги-конюхи “козаки” Сокіл і Жеребко. У такому складі дискутувалися названі твори, їх репетували, а після того як вони були визнані гідними поширення, компанія знайомила із творіннями сусідів-магнатів. Так знайомилися із думками і “думами” Потоцькі чи Сангушки в Іллінцях, Антонінах чи Славуті, де їх співав на втіху гостей уже надвірний “бард” Г. Відорт [11, с. 373].

Неавтентичним, за тим таки Ф. Равітою-Гавроньським була манера виконання козакофільських пісень. Їх виконував “хор” із шести чи дванадцяти торбаністів, що суперечило індивідуальній природі виконання козацьких дум і думок, які кобзарі виконували речитативом і самі акомпанували собі. Отже в даному випадку наочно видно, що емір-отаман керувався виключно панським примхою-забаганкою [10, с. 73–740].

Так само й мову творів цього гурту характеризують як “зфальшовану зляшону” [11, с. 380]. Микола Лисенко відзначав патос, ходульність, якийсь запал, комічну акцентуацію цих творів [8, с. 386]. Цей же автор відзначив характер виконання цих пісень, виконуваних на торбані, як салонно-завзятий. Він же навів причини непоширення у народі творів придворних торбаністів кола В. Ржевуського. Торбан (теорбан) є більш складний а фактурою, що вимагала більш складної техніки виконання, аніж на кобзі. Теорбан має багаті засоби музичного вираження і свого часу завоював виключне місце у більш забезпеченому шляхетському стані. Крім того, торбан вимагав від виконавця віртуозної техніки, котра обов’язково вимагала, поряд із співом, ще й танець. Якщо врахувати, що і в Гетьманщині торбан був привілейованим інструментом козацької старшини, а згодом лівобережних, головню дрібних, поміщиків, то бачимо його елітарний характер [8, с. 381–382]. Той таки М. Лисенко відзначив як кращу в цьому ряді пісню Г. Відорта “Спів Ревухи”, в якому вчувається і епічний настрій, завзяття, бадьорість духу. В цій пісні найкраще стилізованій під козацький манір, в якій, поряд із тим вплетені татарські й турецькі вигуки (див. додаток), проілюстровані відповідною музикою [8, с. 386]. Отже видно виразний маргінальний, непопулярний, хоч зчаста й іронічний характер козакофільської пісенної творчості, головним інспіратором якої й був В. Ржевуський.

Отже фактично після переселення до маєтку В. Ржевуського в Саврані поета “української школи” Т. Падури й зародився альтернативний суспільний рух козакофільства, що мав дуже мало спільного із історичним козацтвом Запорозжя або Гетьманщини.

Українофільські симпатії Ревухи, як це було й у інших шляхетських козакофілів, поєднувалися із польським патріотизмом. Щоправда, “польськість” слід розуміти більш широко, як прагнення до відродження ідеалізованої колишньої Речі Посполитої Двох Народів (згодом, вихована на образі Ревухи українофільська польська молодь під час

Січневого повстання 1863–1864 рр. висунула ідею Речі Посполитої Трьох Народів, де третім суб'єктом федерації мала бути Русь-Україна – прим. В. О.). Тому В. Ржевуський вступив до Патріотичного товариства і брав участь у нарадах при підготовці Листопадового повстання 1830–1831 рр. за незалежність Речі Посполитої. Шляхта з південного Поділля виставила два полки, складені з кільканадцяти ескадронів. П'ятим кавалерійським ескадроном з 220 козаків, виставленим наполовину коштом Ревухи, керував сам граф [26, с. 243]. У складі загону повстанців був і Тимко Падура, а серед учасників цього “подільсько-українського” повстання (термін козакофіла М. Будзинського) були й інші відомі козакофіли. Цікаво виглядав стрій козацького ескадрону В. Ржевуського, згідно сучасного історика Д. Остаповіча: рогативки, куртка з пасовими вилогами, широкі сині штани-шаровари, жовте взуття, а зі зброї – шаблі, пістолети, списи з бунчуками в яничарському стилі” [21, с. 158].

В. Ржевуського частина шляхти хотіла бачити в ролі вождя повстанчих загонів, однак цьому, за М. Чайковським, перешкодили інтриги ворогів В. Ржевуського, зокрема Єловицьких та Липковських. Емір навчав шляхту як розрізняти сторони світу за мохом на деревах, як пізнавати напрямок вітру за нахилом трави, як за видами птахів орієнтуватися у якій перебуваєш місцевості – біля житла, болота, лісу чи поля, як орієнтуватися за допомогою зірок. Тим часом Єловицькі, Липковські та інші ходили між шляхтою й говорили: “Емір марить, яка нам справа до моху, трав, птахів і зірок, нам треба битися”. При цьому опоненти В. Ржевуського вгощали шляхту горілкою, медом та вином. А шляхта, за своїм звичаєм уже вигукувала: “Не хочемо Еміра! Навіщо нам араби, ми хочемо поляка!”. Саме тому, за переконаннями батька й синів Єловицьких, вождем обрали старого генерала Б. Колиско. Підтримав цю кандидатуру й В. Тишкевич, бо був упевнений, що Колиско передасть командування його братові Генрику [7, с. 278–279].

В запеклому бою з російською армією біля Дашова (нині смт Іллінецького району на Вінниччині) 14 травня 1831 р. В. Ржевуський загинув. Битва була програна через невдатне загальне командування на чолі з генералом Б. Колиском, яке більшу частину бою, а свідченням учасників бою, переданими шляхті волинського повстанського загону К. Ружицького і поданими в “записках” М. Чайковського, пробенкетувало (серед них й противники В. Ржевуського), замість того, щоб надати йому допомогу. Генерал Б. Колиско прибув під Дашів на чолі 3000 відбірної кінноти, 4000 піхоти і 4 гармати. Власник Дашова граф Володимир Потоцький влаштував пишний бенкет на честь прибуття генерала й повстанців. Тоді ж доповіли про наближення російського загону генерала Ротта із двох уланських полків і з 4 гарматами, загальною чисельністю не більше 1500 вояків. Вацлава Ржевуського на чолі ескадрону кінних козаків вислали в Левухи, за 7 верст від Дашова. Коли готувалися сісти за стіл, було отримано чутку, що В. Ржевуський вступив у бій з авангардом Ротта. Та Єловицькі з Липковськими кричали: “Хай б'ється, хай покаже себе!” За кілька годин уже надійшла вістка, що козаки В. Ржевуського відступають, а генерал Ротт спішить на Дашів. Тоді залунали вже голоси: “Хай прийде, ми себе покажемо!” і ніхто не встав з-за столу. Невдовзі прискакали Петро Копчинський та інші зі звісткою, що В. Ржевуський загинув. Вони самі бачили як він упав з коня, а Скурат ще б'ється, але не може стримати противника. Аж тоді війську було віддано наказ шикуватися, аме ж командування залишилося допивати тости. Коли доповіли, що російське військо уже видно, командири сіли на коней цілком п'яні. Єловицький-старший і Колиско сіли в бричку й утекли. Не врятувала бою і хоробрість Побідинського на чолі ескадрону Корсака, що здійснили відчайдушну спробу захопити ворожу артилерію. Інші ескадрони без наказу їх геть п'яних командирів не рушили їм на підмогу. Було віддано наказ відступати. Російські улани взяли в полон всю піхоту повстанців, артилерію і майже третину кінноти. Решта повстанців переховалася у довколишніх лісах. Наступного дня із колишнього семитисячного загону повстанців залишилося 400 осіб [7, с. 288–289]. Як підсумував М. Чайковський, що повстанці були хоробрі вони довели у інших битвах, під Дашовом ж командування пропили битву і воєнну славу [7, с. 290].

Недруги, які не спішили з допомогою В. Ржевуському, на думку М. Чайковського, й поширили брехливу інформацію про смерть В. Ржевуського від селянина. Як сказано вище, серед цих недругів були Словіцькі. Тому постає питання: чи варто вірити автор спогадів про повстання 1831 р. А. Словіцькому? З іншого ж боку у споминах А. Словіцького видно й прихильне ставлення до Еміра. Сама постать В. Ржевуського сприяла ширенню про нього загадкових легенд. Очевидно В. Ржевуський не надто дорожив своїм життям, як романтик був готовий ним пожертвувати, та вперше випала справжня нагода зробити це “за вольність”. До того ж над В. Ржевуським і його родом тяжіла провина його батька Северина, співтворця Торговицької конфедерації, через що той мав опінію зрадника.

Отже, багато-хто не вірив, що Ревуха загинув у бою. Позаяк тіла його не було знайдено, більшість авторів пишуть про зникнення В. Ржевуського. У зв’язку зі зникненням безвісти висловлювалися різні версії його подальшої долі, переважно трагічної. Оповідали про те, що він був убитий при переході кордону або утік від переслідування російських військ і перебрався на Схід, попередньо випустивши своїх коней на волю (зафіксована в художньому нарисі З. Коссака-Щуцької) [23]. Ахмед Назмі наводить ще одну поширену легенду, що Емір урятувався і втік до Савраня, де вибрав двох найкращих коней, які домчали його назад до Аравійської пустелі. На Сході, серед арабських племен він і провів залишок свого життя [31]. Як тут не навести легенди новітніх часів про те, що інші культові герої, зокрема рок-зірки насправді живі, як наприклад Джим Моррісон?

Однак, за свідченнями козаків В. Ржевуського, з якими розмовляв у Галичині після поразки повстання М. Будзинський, вони бачили свого отамана полеглим на полі бою, прошитого російськими кулями [14, с. 87].

По “загадковій” смерті В. Ржевуського на Близькому Сході навіть з’явився самозванець, що видавав себе за Еміра Тадж-ель-Фахра [28, с. 133].

Показово, що рух козакофільства після загибелі Ревухи-Ржевуського практично припинився. Його епігони, разом із емігрантами-повстанцями, в “чистому” вигляді продовжили рух на еміграції, зробивши його без двору Ревухи і стад коней та інших атрибутів пародією. Не мав рух сприятливих умов і в Галичині.

Смерть В. Ржевуського зробила з нього й популярного літературного героя, “фариса” із однойменної касиди Адама Міцкевича (1828). Найбільш відомою тут була “Дума про еміра Ржевуського” Ю. Словацького, а за ним й багато інших творів.

Цікаво розглянути яким бачили і як оцінювали В. Ржевуського його сучасники. Словіцький написав, що Вацлав Ржевуський мав арабських коней, та не зміг заснувати Аравії на Савранських пісках і степах. “Вогняної уяви Вацлав носив бороду, а цар наказав її зголити; носив червоний жупан, а той подерся; зник одяг, залишилися тільки манери арабські”. Коли приїздив до когось в гості на полювання, то розбивав намет у дворі, і там влаштовувався. Любив привчати молодь любити коней і зброю, щоб її колись використати на захист Батьківщини, він вчив нас по-східному обходитися з конем, кидати і битися списом. *“Щоб згадати час по-лицарськи проведений у Аравії, він любив показати як араби моляться; до своїх коней, що навіть народилися в Саврані, говорив на арабській мові; у себе частував арабськими стравами, які не можна було взяти до рота; також ніхто в нього не гостював, але скрізь раді були приймати його за гостя, тому що він то наспівував похмуру думу, то солодкою мовою забавляв про арабські оази і насолоди піщаної пустелі, або читав уривок із нотаток про свої подорожі, або розмовляв про коней чи історію світу; завжди приємно було слухати його, бо мова його була повна чарівності, оповіді повні життя, що кипіло в ньому, і хоч у словах парувало. Щось таємниче оселилося в його душі, хмурило його обличчя, але тому орла щось обтяжувало крила, і ніколи не давало орлиного польоту”* [17, с. 242]. *“Те, ким був Ржевуський, він був або надто малим або надто великим, тому що все в ньому було безладне, і в господарстві і вдома. Не міг золота нажити, думаючи, що викопає; шукав скарбів, про які йому розповіла стара жінка, він марив про скарб у мурах замку в Підгірцях, і збирався вже руйнувати ці стіни. Його кімнати були наповнені дорогими приладами і коштовною зброєю, багато раритетів з усіх*

частин світу, та не було де зручно перепочити. Видається, що не було речі, якої б не вмів Ржевуський, тому що він і воїн і державний діяч, історик і бард, музикант і художник. Він створював опери, малював битви, писав поезії, багато цікавих речей залишилося після нього, але так як він сам десь згинуло” [17, с. 243]. “Роїлося в нього безліч великих думок, та жодної не виконав, і замість того, щоб стати великою людиною, загинув, залишивши поміж нас смуток по собі, що так багато здібностей змарновано і з ним пропало” [17, с. 243–244].

Звісно такі оцінки зчаста носили перебільшений характер, чому сприяла й сама особа В. Ржевуського. Очевидно йому було все-одно, що про нього думає суспільство. Наведу таку оцінку від іншого оригінала того часу, молодшого сучасника Еміра – М. Чайковського, який говорив, що Ржевуський розігрував еміра в Саврані, як у аравійській пустелі, та являв собою він “еміра-цивілізатора”: “Жеребці й кобили п’яти порід стояли в нього на паркеті, біля мармурових ясел, і перед кожним було дзеркало, щоб вони могли милуватися собою, а не нудьгувати як одаліски гарему. Сам він засідав на тигровій шкурі, тягнув люльку й попивав каву, а довкола нього козачата, як араби, сидючи непорушно, грали на торбанах і виспівували козацькі думи. Козачата кричали, люди кричали, а емір сидів, думав і нічого не говорив” [6, с. 94]. Ясно, що така характеристика далеко відбігла від дійсного стану, зокрема змальованого дослідником Л. Семенським, який писав, що Емір вдовольнявся малим. Стайні обрав за свою резиденцію, там приймав гостей, там сидів сам, писав свої подорожні спогади, дослідження, поезії. Кінська шкура була його простирадлом, сідло – подушкою, бурка – ковдрою (як тут не порівняти із “Подорожжю Ревухи”: “...має постіль дві бурки, під головою – кульбака і вся його постіль така!..” – В. О.). Розкоші були вигнані з його дому. Візити і подорожі граф звикло відбував кінно, любив для розваги “фарисувати” в степу і сам оповідав як часом ясної ночі вдягався у білий емірський плащ, брав до рук бедуїнський спис зі страусовими перами, і осідлавши улюблену кобилу Муфташару, згадував вільне життя в пустелях Неджду [28, с. 117]

Також, у контексті орієнталізму, В. Ржевуського порівнювали із його дядьком Яном Потоцьким. Щодо науки, звісно ж, той стояв вище. Однак, В. Ржевуський, який на певному етапі наслідував Я. Потоцького, був куди популярнішим. Потоцький, що був космополітом, пересичений просвітницьким раціоналізмом, звернувся до спадщини Сходу, його містики. Натомість ексцентричність В. Ржевуського, на думку Л. Дембіцького, сформувалася на рідному ґрунті: то був фантастичний, блудний рицар, який міг вирости тільки серед польської шляхти на українських землях. Він зберігав навіть традиційні вади розгульного життя і польського перебільшення, прикрашені східною фантазією. Його більша популярність пояснювалася тим, що він більше був зрозумілий тогочасним суспільством, аніж Я. Потоцький, котрий жив розумовим життям, як науковець, турист і мислитель. Натомість В. Ржевуський жив життям розгульним, марнотратним, тратячи статки на стада коней і екзотичні примхи. Під цим оглядом він являв собою перехід від магнатів старої Речі Посполитої крою Радзивіла “Пане Коханку” до волинсько-подільського балагульства [15, с. 17–19].

Вважаємо, що цією статтею тема дослідження В. Ржевуського далеко не вичерпана. Перспективним видається подальше вивчення образу В. Ржевуського в opinii його сучасників. Цьому сприятиме дослідження листування (яке часто слід перекладати з тогочасної французької мови), а також опрацювання спогадів сучасників “еміра”, окрема його дружини Розалії з Любомирських. Важливим є розшук, публікація і дослідження творів самого В. Ржевуського, літературних, музичних, наукових та їх фахова оцінка. Ретельніше дослідження оточення/кола В. Ржевуського також матиме наукову цінність. Насамкінець висловимо прогноз, що зацікавлення постаттю В. Ржевуського і подібних до нього культових особистостей у науковому світі, не кажучи вже про публіцистику, популярну культуру, красне письменство, тільки зростатиме.

Позатим, уже зараз наслідимо сказати, що Вацлав (Венцеслав) Северин Ржевуський (Жевуський) зайняв важливе місце у суспільстві Правобережної України першої третини

XIX ст. Своїм альтернативним стилем граф-емір-отаман був одним із головних генераторів нових напрямків (течій, настроїв) частини суспільства. Так, він відіграв одну з ключових ролей у кшталтуванні такого відомого напрямку 20–40-х років XIX ст. як козакофільство. Загалом же Вацлав Северин Ржевуський став чи не першим представником культури Романтизму на українських землях, культовою постаттю для українофілів і одним з найпопулярніших героїв польської літератури. Як романтик він не цілком себе ідентифікував, хоч і цілком відповідав образу романтичного героя. По смерті образ Еміра-Ревухи породив наслідування у середовищі шляхти, головно правобережної, зокрема звернувши її на шлях українофільства: від козакофільства до балагульщини і хлопоманства. Під цим та іншими оглядами Вацлав Ржевуський вийшов поза межі свого часу.

Список використаних джерел

1. *Збірка документів, що стосуються еміра Вацлава Жевуського (Wacław Rzewuski): листи, нотатки, вірші* // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські колекції), оп. 5, спр. 3613, 135 арк. 2. *Гнатюк В.* Падура, Рилеев і декабристи / В. Гнатюк // “Українська школа” в польському романтизмі / За ред. С. Ткачова. – Тернопіль, 2002. – С. 127–144. 3. *Гнатюк В.* Тимко Падура в українському історично-культурному процесі / В. Гнатюк // “Українська школа” в польському романтизмі / За ред. Сергія Ткачова. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 113–127. 4. *Дедю О.* Музична діяльність Вацлава Жевуського в контексті культурних традицій Кременеччини першої третини XIX століття / Оксана Дедю // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: мистецтвознавство. – Т., 2009. – Вип. 1 (20). – С. 60–65. 5. *Домонтович В.* “Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти” / В. Домонтович [В. П. Петров] // Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. – К.: Критика, 2000. – С. 377–298. 6. *Записки* Михаила Чайковского (Садыкь-Паши) / Михайль Чайковскій // Киевская старина. – 1891. – Июль. – Том XXXIV. – С. 85–96. 7. *Записки* Михаила Чайковского (Садыкь-Паши) / Михайль Чайковскій // Киевская старина. – 1891. – Ноябрь. – Том XXXV. – С. 276–291. 8. *Лисенко Н. В.* О торбанѣ и музыкѣ пѣсень Видорты (съ нотами) / Н. В. Лисенко // Киевская Старина: ежемѣсячный историческій журналъ. – Том XXXVI. – 1892. – Мартъ. – С. 381–387. 9. *Окаринський В.* Арабський емір, який став козацьким отаманом / Володимир Окаринський // Тернопільська газета. – 2004. – 10–16 березня. – № 10 (427). 10. *Павуля Ф.* (Гавронський Ф.) Ома Падура (Критический очерк) // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – С. 727–751. 11. *Русовъ А.* Теорбанисты Грегоръ, Казтанъ и Францъ Видорты / А. Русовъ // Киевская Старина. – Том XXXVI. – 1892. – Мартъ. – С. 365–380. 12. *Andzejowski A.* Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu / Antoni Andzejowski / Wydał i przedmową opatrzył Fr. Rawita Gawroński. – Wilno: Księgarnia Stowarz. nauczycielstwa polskiego, 1921. – Т. I–III. – Т. II. – 236 с. 13. *Brzoza J.* Emir Rzewuski / Jan Brzoza. – Warszawa: Nasza Księgarnia, 1969. – 168 s. 14. *Budzyński M.* Wacław Rzewuski: fantazyja z czasów powstania podolsko-ukraińskiego w 1831 r. / M. Budzyński. – W Bruxelli: W druk. polskiej, 1841. – 90 s. 15. *Dębicki L.* Orientaliści i archeologowie polscy // Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego / Ludwik Dębicki. – Т. III [Poza Puławami]. – Lwów: Nakład księgarni Gubrynowicza i Schmidt, 1888. – 400 s. 16. *Dr. M. Sawrań / M. Dr.* // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom X (Rukszenice–Sochaczew). – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1881. – S. 349–350. 17. *Jelowicki A.* Moje wspomnienia. Xięga pierwsza / Aleksander Jelowicki. – Paryż: Wydanie Alexandra Jelowickiego i Spółki, 1839. – 303 s. 18. *Kapliński L.* Emir Rzewuski / Leon Kapliński. – W Poznaniu, 1881. – 76 s. 19. *Kieniewicz S.* Rzewuski Wacław / S. Kieniewicz // Polski słownik biograficzny. – Т. 34/2, z. 141. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992. – S. 180–183. 20. *Lizet B.* Le cheval arabe du Nejd et le système des races orientales dans le manuscrit de Wenceslas Severyn Rzewuski / Bernadette Lizet // Anthropolozologica. – 2004. – 39 (1). – P. 79–97. 21. *Ostapowicz D.* Boreml 1831/ Dariusz Ostapowicz. – Warszawa: Bellona, 2010. – 264 s. 22. *Ostrowski J. K.* Wacław Rzewuski w literaturze i sztuce. Prawda i legenda / Jan K. Ostrowski // Orient i orientalizm w sztuce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. – Warszawa, 1986. – S. 196–220. 23. *Pankiewicz R.* Emir Wacław Rzewuski / Roman Pankiewicz // Kurier Arabski. – 1999. – nr. 21. – Режим доступу: <http://www.korfowe.com/arabians/publications/Kurier-Arabski/kurier21r.html>. 24. *Pawelec-Zawadzka I.* Szejk Abd-el Faher Abd-el Nischaane, czyli Emir Wacław hr. Rzewuski i jego wyprawa po konie do Arabii / Izabella Pawelec-Zawadzka. – VI Walny Zjazd PZHKA. – Wykład pani Izabelli Pawelec-Zawadzkiej. – Режим доступу: <http://www.janow.arabians.pl/pl/pzhka/zjazd-2002/zawadzka-emir-rzewuski.php>. 25. *Piskor A.* Niewolnik znaku / Aleksander Piskor // Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny / [red. i wyd. S. Piasecki]. – R. 3 (1937). – nr 15–16. – S. 5–6. 26. *Rolle A. J.* Emir Rzewuski // Rolle A. J. Opowiadania. Serya IV. Т. I. – Warszawa : nakł. Gebethera i Wolffa, 1884. – S. 159–253. 27. *Rzewuski W. S.* Impressions d’Orient et d’Arabie. Un cavalier polonais chez les Bédouins, 1817–1819 / Wacław Severyn Rzewuski / Éd. coordonnée par B. Lizet (avec la coll. de Aubaile-Sallenave F., Daskiewicz P. & Wolf A.-E.). – Paris: José Corti; Muséum national d’Histoire naturelle, 2002. – 711 p. 28. *Siemieński L.* Wacław Rzewuski i przygody jego w Arabii opowiedziane z pism pozostałych po nim / Lucyan Siemieński. – Kraków, 1870. – 133 s. 29. *Wigura St.* Złotobrody emir: powieść ukraińska / St. Wigura [Franciszek Rawita Gawroński]. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1891. – 271 s. 30. *Wrotnowski F.* Powstanie na Wołyniu Podolu i Ukrainie w roku 1831 podług podań dowódców i spółuczestników tegoż powstania. Tom drugi / Felix Wrotnowski. – Paryż: W księgarni i drukarni polskiej, 1838. – 402 s. 31. *ريمالا فيالك ظلورلا علي بقو وفسوفني ج فاسوتاف ريمالا* W. Rzewuski 1785–1831 د بتاكلال داسم ذاتسا م 4 / 8 / 2007 – Режим доступу: <http://www.3nazh.com/vb/showthread.php?t=31229>.

Додатки

Твору Г. Відорта

Подорож Вацлава Ржевуського

Гей, отамане Кирилове! чи чули ви лихо такове?

Гей, отамане Кирило! без батька нам жить не мило!

Чути в батькових поговорах, що він їздить по всіх морях:
То по Синім, по Червонім, то по Білім і по Чорнім.
На піскови му не шкодить, бо він лехкий хутко ходить,
Але правда! як змориться, то засипле, як втомиться.
І переїхав кілька мор – двісті миль за Саба-Табор,
Где п'ятдесят покоління зостало жидів племіння.
Тиждень тая вода грає, піском камінем кидає,
Лиш в суботу тая вода стоїть тиха і погода;
В той день всенькі проїжджають, лиш не жид, бо свято мають:
То і там зхотів знати, щоб нам ближче що сказати;
Але він де був заїхав, вже сам почав торопити
І до неба тільки вздыхав, – не думав він довше жити.
Там ся йому показали дикі люди, що пищали;
Сиру рибу їдять, ловлять, свищуть, нічого не говорять.
І почав думку думати, щоб дальше не їхати,
О тим краю не чути: тяжко буде вернутися.
Перехрестивсь, схаменувся, проти вітру обернувся;
Блудить, товпиться по морі, рад би в свій край як най скорій.
І вже низину покинув, став по звіздах міркувати,
Бо вірне би був загинув, як би не вмів пізнавати;
Звізда його провадила і сам собі давав раду,
Щастем, що смерть не зкосила, – і прибув до Царограду.
Султан ся з ним утішає, як він грає і співає,
Потім на двір вибігає і вже на конях гуляє;
І всі задумались турки, що має постіль дві бурки,
Під головою – кульбака, і вся його постіль така!
Коло його богатая лежить зброя турецькая;
Вставши, по-турецьку убрався, зовсім на коня забрався.
І в Мороку і в Фензії, і в Алжері і в Гангезі¹,
Всюди він там пробуває, бо його весь світ кохає;
Алепія і Сирія, Єрусалем добре знає
І Турція, Арабія, і Персія його знає.
Всюди чесно знаходиться і принятно обходиться,
Бо там злого чоловіка не люблять і збавлять віка.
Где приїде к баші-гана, – вкаже карту од Султана,
І сідають на дивану, – честь оддають, яко пану.
Кажуть в чаші каву налляти, в шістьох одну люльку курять,
Просить, щоб му показали коні, котрі лучші мали;
Провадить, кричить, брикає, не їжджани він сідає.
Всі турки забулькотали, – що такого їздця не видали.
Як кінь має добру расу, – він ся на них добре знає,
І з собою возить касу, платить, в Штамбул одсилає,
Часто в Стамбул одсилає, бо там много коней має.
Пред султаном проїжджає і джеридою кидає.
Нельзя того і сказати, як він собі там бавиться,
Всім правду можна признати, – во всім світі він славиться.
Сам до себе став казати: “в свою землю як приїду,
Уклякну, буду цілувати, вже до іншої не поїду.
Не мало провидив світа, не покрасив свої літа:

¹ В оригіналі “Кгангезі”. Тут, а також у словах “Кгульда”, “галакгіда”, дифтонг “кґ”, яким традиційно передавали звук “г”, передаємо відповідною літерою сучасного українського алфавіту.

Думаю вдома сидіти і буду на хліб робити!”
Гей, Ревухо, батько милий! Нехай Бог дасть тобі сили,
Нехай тебе оглядаєм, бо ми тебе всі кохаєм.
Прибуди до нас як найскорій, щоб не потонув на морі,
Бо зробиш нас сиротами, як не будеш жити з нами.
Ви вартовий кричить: пугу! Давайте гасло друг другу,
В дверях наставте вуха, чи не їде наш Ревуха?
Бо він як в свій край зближиться, то прилетить яко птиця,
Зараз буде смотрить коні, чи в порядку на припоні?
Ми що граєм і співаєм, таку хвалу йому даєм:
Бачилисьмо панів много, не бачили так доброго!
Той у Бога ласку має, що о бідних пам’ятає,
Він бідного не забуде, про теє він паном буде.
Летим за ним, як до уля ройом за маткою муха:
Нехай жис, нех гуляє, сердечни отець Ревуха!
Нехай живуть всі на світі: Вацлав, Рузя і їх діти!
Нехай живуть многі літа, нехай живуть многі літа!

Спів Ревухи (Спів Ревуцький)

Як¹ виїхав Ревуха на коні гуляти,
Перевісив через плече сагайдак багатий.

Грає море Чорне море, Біле море
Гала-гіда-еу²! Ла ла ла ла! Ла ла ла ла! Гала-гіда-гу!

Всяка птиця по повітрі не потрафить того,
Що наш батько Ревуха доказуєть много.

Коні сиві, половії, гнідії і чорні!
Втіште мене, щоб не тужив Ревуха моторний.

Духом з нього на сивого: “скоро давай лука,
Подай стріли, ставляй тарчу!” вже на коні гука.

А з сивого на гнідого, – к землі припадає,
Свій Рузі милесенькій цвіточки зриває.

Джахтамір, Батиран – то мої соколи:
Коли всяду, сміло їду, – не уткне ніколи.

Ах ти, Гульдо моя люба! Як на тебе всяду.
Носиш мене по всіх місцях, – ніколи не впаду.

Ой їдучи на качані, викликає: ле-лі!
Завісився на сідлі, схватив шаблю з землі.

“Подай, Саво, коня жваво! Нехай мене знають;
Коли всяду на борзім, жили мні дригають”.

¹ У варіанті, записаному М. В. Лисенком від онука Г. Відорта торбаніста Ф. К. Відорта пісня починається “Гей”.

² У варіанті, записаному М. В. Лисенком приспів починається словами “Грай море, чорне море, біле море гала-гіда, гей!”.

Сто турецьких, сто черкеських і татарських много,
Що день що години прибуває з того

Грає море...

Поема Яна Комарницького

О тепер батьку Ревухо
Злидні нам всім допечуть
Тепер опустимо ухо
І вірні ся розтечуть,

Не маємо своєї хати,
Тепер і харчі не мати,
Ні сукмани на хребет.
Що бідні почнем чинити,
Немаєм звідки прожити
Либонь підем на щербет.

Вже власть тобі відняли,
Тепер ні “цабе”, ні “соб”,
Тепер ми совсім пропали
Хоть почухаймось в лоб!

Та думаєм що з нас буде,
Щоб не сміялись з нас люде,
Як з п'яного чумака,
Що прогуляв мажу соли
Та ходить босий і голий
І танцює гайдуга.

Подумай батьку сердечний
Що тепер в світі почнем
Це случай небезпечний
Треба думати об ньом.

Нема хліба, нема хати,
Нема до чого ся взяти –
Вже тринадцята зима
Як шляямось без талану
То з чужини, то в чужину
А хороши біс давно ма.

Батьку коли б депутати
І комісії презес
Хтіли науки зважати
Що з Арабії принес.

То б тебе не виганяли
І декрета написали
Змовившася всі в шести.

Бо хоч здатись на суд бабські
То нема як по-арабськи
Адміністрації вести.

Кім бац войми акли борук¹
Коли скаже: *бен ель ме²*
І свій кинджал возьме до рук
Ніхто зівати не йме.

Ані *широк*, ані *соук³*
Не мішає, бо знає гук,
Що велено, то все *газир⁴*
А як гейкне: *галай тіди!⁵*
То робота як вприсіди
Іртуш тіни бен назир⁶.

Тільки що їм говорити
О арабської мудроті –
Нема з ними що чинити
Поморочені в темноті.

Був же хто з них в Палестині,
Або в глибокій пустині.
За пісками, аж там геть,
Де каміння без травиці,
Де ані кроплі водиці,
І не росте очерет.

Чи кочовали на полі
Строїли чердак, шалас,
Гуляв котрий в Анатолі
На конику Адабаш?

Чи виправляв свою руку
Бросав діду, стріляв з луку,
Зубами гінджал держав;
Обчеркався талісманом

¹ Хто має голову і розум великий (*тут і далі турецькі і арабські слова*).

² Я повеліваю.

³ Ані спека, ані холод.

⁴ Готово.

⁵ Біжи швидко.

⁶ Огнений день, робота швидко.

До всхід сонця над Диваном
Щоб в нічим не потерпав?

Чи був знаком з Алібейом
Ель-Абассі бен-ель-ман
Що в Алгерії був Дейом
А родом мабуть Гішпан

В Адамашку єго строїли
А на пущі до могили
Вкладав ти батьку єго сам.
А на пам'ять, що з тим хватом
Живесь вірно як брат з братом
Хочеш строїть єму храм.

Чи був которий Еміром
Бедуїнським в Бесаріб:
Чи кури в люльку з Везиром,
Бачив Магомета гріб?

Чи проводжав каравану
З Мезарібу до Адану,
Бачив Джаміі, Коаб.
Чи ходив вє врем'я спеки
З поклоненієм до Меки,
Де молиться всяк Араб?

Чи ходив котрий з завойом,
Гінджал, бороду носив,
Був одіть турецьким строєм
Чи в мечеті голосив?

Знає письмо в Алькарані,
Седів з Турком на дивані,
Чи їв турецький шупень;
Бачив Серай султанський
Або обрад музулманський
Спитай – а стане як пень.

Других беруться учити,
А самі темні як ніч.
Може схотять ще сробити
З ділами не сходну річ?

Щоби реєстри списати,
І всі гроші їм віддати
А чи чув се хто коли?
Щоб свєрх праці і роботи
З Дідича збирати щоти
Як за коні і воли?

Мали б тобі Батьку любий
Докучати сим пустим,
Потягати до рахуби
Марать чернилом густим.

Лучче посідлаймо коні
Заберім діди в долоні
Та й махаймо аж в Епір;
А як умре Твоя мати,
Товді вернемся до хати,
І покажем що Емір.

Владимир Окаринский

“ЭМИР” ВАЦЛАВ РЖЕВУССКИЙ (ЖЕВУССКИЙ) (1784–1831) НА ФОНЕ ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОГО РОМАНТИЗМА (К 180-ЛЕТИЮ ГИБЕЛИ)

В статье рассматривается фигура Вацлава Ржевусского, одного из самых известных героев Романтизма в Польше, путешественника, востоковеда, лидера нонконформистского движения козакофилов, который был тесно связан с Украиной, и поэтому заслуживает возвращения в контекст отечественной истории.

Ключевые слова: граф Вацлав Северин Ржевусский (Жевусский), эмир Тадж-эль-Фахр Абд-эль-Нишан, “атаман Ревуха – Золотая Борода”, Романтизм, ориентализм, козакофильство, нонконформизм.

Volodymyr Okaryns'kyj

“EMIR” WENCESLAS (WACLAW) RZEWUSKI (1784–1831) ON THE BACKGROUND POLISH-UKRAINIAN ROMANTICISM (FOR 180 YEARS OF DEATH)

The article considers the figure of Wenceslas (Waclaw) Rzewuski, one of the most famous heroes of Romanticism in Poland, traveler, Orientalist, nonconformist leader of kozakophile movement, which was closely connected with Ukraine, and therefore deserves to return in the context of national history.

Key words: count Wenceslas (Waclaw) Seweryn Rzewuski, Emir Tage el Facher abd-el-nischaane, “ataman Revukha – Golden Beard”, Romanticism, Orientalism, kozakofilstvo (kozakophilia), nonconformism.